

ČLOVEK, ŽIVAL, ČUDEŽ

Sašo Jerše

Spomni se, otrok, kako skrivnostno / sta spojena narava in zgodovina sveta / in kako različna je vzmet duha / pri slehernem ljudstvu na zemlji. / Dobro veš, da smo zemlja tekem in dirk. / Zato tudi razumeš, zakaj so se beli konji / iz Noetove barke zatekli na naša čista tla, / zakaj so postali naša sveta žival, / zakaj so stopili v legendo zgodovine / in zakaj razburjajo našo prihodnost, / nenehoma nam iščejo obljubljeni dežel / in postajajo zanosno sedlo našega duha.

Edvard Kocbek, *Lipicanci*, odlomek (1969)

I.

Knjiga, ki jo ima cenjeni bralec pravkar odprto, je svojevrstni veliki finale projekta Evropska noč raziskovalcev – *Humanistika, to si ti!*, ki je v preteklih dveh letih, tj. v letih 2022 in 2023, potekal pod sloganom *Človek, žival*.

Naš projekt smo začeli, saj se je tako ponujalo samo od sebe, pod oboki kobilarne v Lipici, med prekrasnimi konji, z branjem zgoraj pravkar navedenega odlomka iz pesmi *Lipicanci* Edvarda Kocbeka, v kateri se pesnik navdušuje nad tem konjem, biserom živalskega in človeškega sveta. Pesem je oda lipicancem, oda človeškemu in živalskemu svetu in povzema vse, k čemur se je naš projekt zavezal. Zavezal se je namreč k spoznavanju sobivanja in sožitja človeka in živali, njunih soodvisnosti, njunih nasprotij, pa tudi, v najboljšem primeru, njune lepote in lepote njunega odnosa. V časih zares velikih sprememb, sredi katerih živimo, sta zavest o spoznanju, ki izhaja tudi iz medsebojnega spoznavanja človeka in živali, in spoznavanje lepote spoznanja vobče prav posebej pomembna.

Spremembe podnebja, izsuševanje zemlje, taljenje ledenikov, segrevanje morij, izumiranje vrst, ponavljajoče se pandemične krize, razdvojenost političnih skupnosti, nadaljevanje starih vojn in razplamtevanje novih, odtujenost družbenih slojev, somrak religij na eni strani in verske skrajnosti na drugi, vztrajni premiki političnih moči in bolj ali manj prikrite ustavne spremembe *etc. etc. etc.* Živimo, skratka, v času zares velikih sprememb. Vse te spremembe se odvijajo znotraj koordinat sveta, ki jih sestavljajo narava, človek, oblast in, kar je novost, umetna inteligenca. Gre za novo zgodovinsko stvarnost, ki pred človeštvo in vsakega od nas postavlja nove zares velike izzive in zares velikanske dileme.

Le malokaj bomo pri reševanju naših dilem in soočanju z našimi izzivi potrebovali bolj kot spoznanja, kakršna nam lahko dajo raziskovalci in njihove znanosti. A ne znanosti ne raziskovalci ne padajo z neba, prej bi lahko rekli, da je v obojih nekaj zlodejevskega. Faust je naredil kupčijo s hudičem, da bi prišel do spoznanja, in v tej kupčiji je zastavil sebe. Davno pred tem sta Eva in Adam jedla od drevesa spoznanja, od katerega jima je bila prej postregla zapeljiva kača. Kar je sledilo, je zgodovina človeka. Ali rečeno drugače, rečeno z manj metafore, za spoznanja so potrebna drzna tveganja in pustiti se je treba zapeljati onkraj zamisljivega, treba je biti v polni meri človek. Znanost je torej vsa od človeka in znanstvenik, raziskovalec, je človek, ki mu nič človeškega ne more biti tuje. In nobena noč mu ni ne preveč črna ne preveč gosta, da bi ob njenem koncu ne napočil nov, svetel, svež, lep dan.

Projekt Evropska noč raziskovalcev – *Humanistika, to si ti!* smo, ki smo sodelovali pri njem, pristrčno imenovali *Noč*, ki že hoče biti takšen nov, svetel in svež lep dan. *Noč* je združevala znanstvenike, umetnike in raziskovalce Univerze v Ljubljani ter mnoge njihove kolege in partnerje. Namen projekta je bil opozoriti na pomen našega dela ter dileme in izzive, s katerimi se pri svojem delu in v svojem življenju srečujemo, obnem pa je projekt skušal naša spoznanja približati kar najširšemu krogu

javnosti. Raziskave, znanosti in umetnosti, kadar jih spremlja človečnost, *humanitas*, so vendar nekaj navdihujočega in navdušujočega, nekaj lepega so, kot je lahko nekaj lepega in s tem navdihujočega in navdušujočega človek. *Humanistika, to si ti!*

Posebej lepo in navdušujoče je lahko tudi sobivanje človeškega in živalskega sveta, ki pa se morata predtem seveda dobro spoznati. Spomnimo se Kirona, kentavra s podobo pol moža, pol konja, ki je Ahila, Eneja in Jazona in mnogo drugih grških junakov učil lepih umetnosti in jim s tem dajal spoznanja. Spomnimo se še enkrat Edvarda Kocbeka, pesnika, ki se mu je ob konjih, lipicancih, ki jih je imel za svete živali, rodilo spoznanje, da »nič temnejšega ni od jasne govornice / in nič resničnejšega ni od pesmi, / ki je razum ne more zapopasti.«

In spomnimo se besed, ki jih je lisica izrekla Malemu princu: »Za zdaj si zame samo majhen deček, čisto tak kot sto drugih majhnih dečkov. In jaz te ne potrebujem. In ti mene še manj. Zato sem samo lisica med sto tisoč drugih lisic. Če pa me udomačiš, bova drug drugega potrebovala. Ti boš zame edini na svetu. Jaz bom zate edina na svetu.« Iz take edinosti, iz navdušujoče in navdihujoče bližine, rastejo prijateljstva in še prej spoznanja.

V preteklih dveh letih se je *Noč* posvečala prav tej temi, odnosu med človekom in živalmi. Medtem ko je v naših časih občutenost človeka zase, za svojega bližnjega in zoprnika tema vsakršnih razdražljivih razprav, je človekova drža do živali vse prej kot mila. Davno so sicer minili časi, ko je imel človek živali le za lastno korist, in davno je že, kar vemo, da so živali družbena bitja, ki imajo svoja občutja, svoja veselja in svoje bolečine. A vseeno je naša zavest o tem, da si z živalmi delimo naša življenja in da imajo zato tudi živali pravico do svojega življenja, vendarle še majhna. Človek živali ni človek.

In ni pretirana trditev, da kdor misli, da ni žival, ni človek. Blizu smo si, ljudje in živali, preblizu, da bi ne sobivali. O bližini človeka in živali pa

tudi o njunih izvornih oddaljenostih ter vse večjih in večjih odtujenostih, govorijo poglavja te knjige.

II.

Ob posebej slovesnih trenutkih naše *Noči* je vselej zazvenela ena vsem nam gotovo najbolj poznanih evropskih melodij, preludij k *Te Deum* Marca-Antonia Charpentierja. To seveda ni bilo ne naključje ne sam po sebi vsiljeni izbor in izbor te melodije naj ne bi presenečal vsaj iz dveh razlogov. Najprej zato, ker gre za eno najbolj poznanih evropskih melodij, še več, smemo reči, za eno najbolj evropskih melodij.

Charpentierjev *Te Deum* spada med t. i. vélike versajske motete, *grand motets versaillais*, ki so se v 2. polovici 17. stoletja igrali na dvoru enega najsjajnejših evropskih vladarjev, francoskega kralja Ludvika XIV., Sončnega kralja. Čeravno je *Te Deum* pobožna hvalnica Bogu, je njen preludij napisan kot rondo, eden najkoketnejših evropskih plesov. Charpentierjev *Te Deum* in njegov preludij, kratka, sta sijajna glasbena miniatura vsega, kar je bila Evropa na vrhuncu svoje baročne slave. Kot metaforo lahko *Te Deum* in njegov preludij razumemo kot sijajno podobo tistega najboljšega, kar Evropa lahko je ali bi lahko bila.

Da je preludij vselej zazvenel ob slovesnih trenutkih naše *Noči*, ne sme presenečati. Ob *Noči*, ki hoče biti obet boljšega dne, je namreč človeku, da bi se uzrl v nebo in v svoji pobožnosti ali pa onkraj vsakršne pobožnosti, zaklical: »Te Deum laudamus,« tj. Tebe Boga hvalimo!

Noč, ki hoče biti dan, je namreč en čudež.

Na stoterih dogodkih je v preteklih dveh letih več kot sto raziskovalcev, znanstvenikov in umetnikov šlo na ulice našega mesta, odpiralo vrata

svojih inštitutov, kabinetov, laboratorijev in ateljejev, kjer je raznovrstnim javnostim, predvsem mladim, razkazovalo svoja raziskovalna, znanstvena in umetniška zanimanja, svoje dosežke, ter razdajalo svoja spoznanja o človeku, o živalih, o človeku do živali, o živalih s človekom, o človeku kot živali, o vseh nas, vse to zaradi svojega zanimanja in svoje skrbi za človeka in živali iz svoje človečnosti, grško *philanthropia*, rimsko *humanitas*.

Humanistika, to si ti! Ali ni to čudež?

Tema ni lahka, saj je že človekov odnos do živali vse prej kot enoznačen. Človekova žival ni le lisica, ki malemu ali velikemu princu ponuja svoje prijateljstvo in se bistvo njunega odnosa ne skriva sramežljivo pred srcem. Človek je namreč obdan z živalmi, ki si jih je počlovečil, obdan je s svojimi ljubljenci, celo poljubljanci. Obenem za svoje obede vzreja t. i. rejne živali, boji se živali, ki mu povzročajo strah in sitnosti, namreč zveri, golazni in mrčesa, v svojih laboratorijih drži živali, na katerih zdravju ohranja in gradi lastno zdravje in varnost, živali, namenjene raznovrstnim poskusom, medicinskim, tehničnim, vojaškim.

Človek, žival je, kot vidimo, vse prej kot lahka tema. Tema ni rondo. In tako se se velja ob njej najprej vprašati, kaj pravzaprav pomeni beseda *človek*, pa tudi, kaj pomeni beseda *žival*.

Odgovor na vprašanje *Kaj je žival?* lahko bralci te knjige iščejo med prebiranjem imenitnih poglavij te knjige, ki segajo od antike, zibelke naše sodobnosti, pa do sodobnih znanosti o življenju, ki so inkubator prihodnosti, če se bomo le odločili zanjo, tj. če se bomo le dobre volje in najboljših namenov odločili za prihodnost, ki je ne bo brez znanosti, zavezanih življenju. Povedano drugače, človek ima prihodnost le, če se bo odločil biti človek.

Odgovor na vprašanje *Kaj je človek?* nam je ponudila politična teoretikarka Hannah Arendt, ki je pred skoraj sedemdesetimi leti v svojem

spisu *O človeštvu v temnih časih* – bili so to časi na las podobni našim, časi vsakršnih kriz, dilem in slabih obetov – razmišljala:

Ko beremo, denimo, pri Aristotelu, da je *philia*, prijateljstvo med državljani, ena temeljnih zahtev za doseg dobroti države, navadno mislimo, da govori le o odsotnosti sporov med državljani in o tem, da ne sme biti državljanske vojne. Toda za Grke je srce prijateljstva pogovor. Menili so, da državljane lahko le stalni pogovor združi v polis. V pogovoru med državljani se pokaže politična vrednost prijateljstva in prav posebej človečnosti. Takšen pogovor, drugače kot zaupni pogovori, v katerih posamezniki govorijo o sebi, ki ga morda spremlja veselje ob prijateljevi navzočnosti, se posveča svetu vobče, ki ostane dobesedno ‚nečloveški‘, če ljudje o njem ne govorijo. Kajti svet ni človeški le zato, ker ga ustvarjajo ljudje, in človeški ne postane le zato, ker je v njem slišati človeške glasove, ampak človeški zares postane šele tedaj, ko postane predmet pogovora. Naj nas stvari sveta še tako prizadenejo, naj nas še tako pretresejo ali spodbudijo, človeške nam postanejo šele, ko o njih spregovorimo z našimi prijatelji. Kar ne more postati predmet pogovora – vzvišene tančine, strašno do skrajnosti ali nedvoumno skrivnostno –, sicer more najti človeškega glasu, da se sliši v svetu, a ni zares človeško. Dogajanje v svetu in v nas naredimo človeško le, ko se lahko o obojem pogovarjamo, in v naših pogovorih se učimo biti človek.

Grki so človečnost, ki se jo doseže v prijateljskem pogovoru, imenovali *philanthropia*, kar pomeni, »ljubezen do človeka«.

»Ljubezen do človeka«, lahko nadaljujemo, pa se ne izkazuje in ne izpričuje nikakor drugače kakor v pripravljenosti, da delimo svet s svojimi bližnjimi. V tem je vsa človečnost. In temelj človečnosti je spoznanje in temelj spoznanja je resnicoljubnost. In kdo je bolj zavezan resnicoljubnosti in spoznanju, ki iz nje izhaja, kakor prav znanstvenik, raziskovalec?

V koga gre, ko gre za spoznanje in resnicoljubnost, polagati večje upe, kakor prav v znanstvenika, raziskovalca? In v koga, ko gre za človečnost?

Znanost je, resda na zelo različne načine, vsa humanistika. Vsa ima na svojem začetku človeka, njegova zanimanja, potrebe in želje, njegove strasti, nagone in zagonetke, in njegova veselja. In tudi na svojih odličnih vrhuncih ima človekova veselja, kot jih lahko dajo le spoznanja. Ali drugače, srce znanosti je spoznanje. In srce spoznanja je resnicoljubnost, srce resnicoljubnosti iskrenost, srce iskrenosti človek. V tem se kaže ljubezen do človeka.

In ko se združijo človečnost, resnicoljubnost in spoznanje, tedaj sta znanost in z njo njen svet lahko en sam vesel ples. Tedaj je tudi znanost rondo. In rondo je tedaj lahko ves svet. In razpihani so tedaj temni časi. In nastopijo lahko tedaj čudoviti časi.

Ali ni to čudež? *Te Deum laudamus!*

A da je vse to veliko lažje hote rečeno, kot storjeno hoteno želeno, je dokaz Hannah Arendt. V nekem pismu svojemu učitelju in prijatelju, filozofu Karlu Jaspersu piše: »Počutim se kot žival, do katere ni dostopa. Ne morem se več dajati, saj me nihče ne želi, takšne kot sem. Vsi vedo o meni več kot vem sama.« Tako ji je šlo v njenih temnih časih. In tako gre sicer človeku v temnih časih.

Koliko bolj to velja za živali in človeka v odnosu z živalmi? Svoje upe v tej zvezi smemo polagati, denimo, v posthumanizem, filozofični nazor, ki, rečeno, kar najbolj na kratko, odpravlja Vitruvijevega človeka, ki ga je ob koncu 15. stoletja narisal Leonardo da Vinci, tj. človeka kot popolno merilo vseh stvari. Posthumanizem odpravlja človeka kot središče vsega živega stvarstva in za novo merilo postavlja stvarstvo samo, v katerem naj ni hierarhij, kjer naj je vse en sam odprti tek, kjer je razlikovanje med naturo in kulturo le priložnostno, kjer sta odpravljena *ali ali*

in *bodisi bodisi* in kjer naj vlada gibki, pregibni, radoživi in veseloživi *tako kakor*.

Posthumanizem se torej odpoveduje antropocentrizmu, zavezuje pa se antropomorfizmu, ki človekove lastnosti prenaša na vse živo stvarstvo in pri tem stavi na sožitje. Tako piše v svojem posthumanističnem manifestu dunajski filozof in umetnik Fahim Amir:

Sožitje na drugi strani pomeni »živeti skupaj«, kar ni vedno prijetno, nedolžno, lepo in varno. »Živeti skupaj« zahteva razvijanje sošesk, ki so nasprotje vase zaprtih skupnosti, kajti sosedov si nismo izbrali.

Sožitje zahteva, da vnovič premislimo pojem političnega. Beseda *polis* se je izvorno nanašala na dvoje: versko ter upravno središče antične mestne države in skupnost državljanov, ki so se tam zbrali. Odkar obstaja beseda, se je pojem političnega opredeljeval v smislu zahodnih tradicij politične misli, tj. kot kraj, do katerega nimajo dostopa ne rastline ne živali ne sužnji niti ne ženske, »kjer v svoji vsevednosti visijo skupaj le svobodni antropodi, medtem ko vsi drugi izmučeni hirajo na obrobjih ali se jih cele poje«.

Obljuba, ki jo daje sožitje, je: *polis* je brez zidov, njegovi zidovi so padli. Naj na njegovih ruševinah zgradimo novo mesto, ki bo za vse.

Ali ni to čudež? Zadnji verz iz Charpentierjevega *Te Deum* se glasi: *In Te Domine speravi, non confundar in aeternum*, tj. Vate, Gospod, sem zaupal, naj ne bom izgubljen na veke. To ni več metafora. To je molitev, ki stavi na človeka, žival, in obenem že slavi ta čudež.